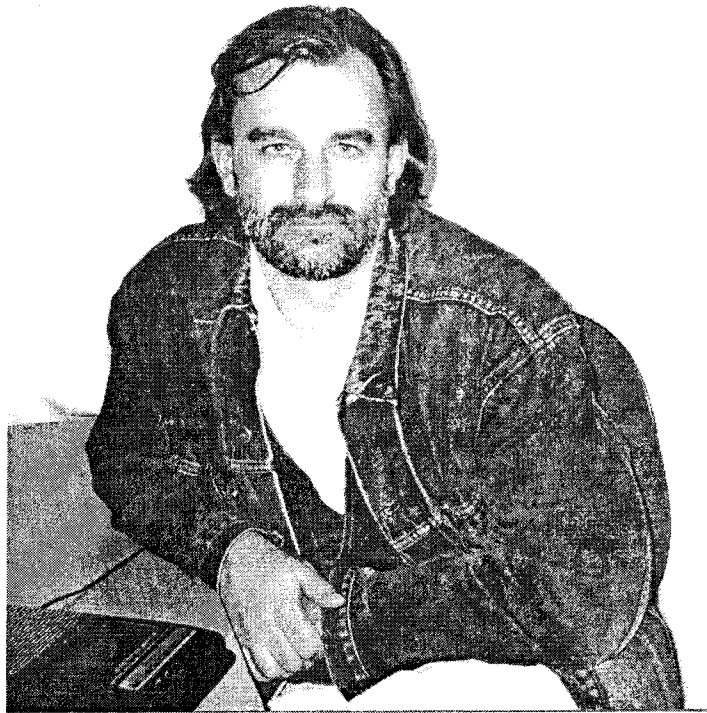

AMABILISSIMUS

A LEGSZERETETREMÉLTÓBBAK EGYIKE

Loss Sándor Emlékkönyv

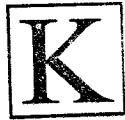
Szerkesztette:

Szabadfalvi József

DEBRECEN
2005

MEMORANDA II.

A Debreceni Egyetem
Állam- és Jogtudományi Karának Kiadványa

Technikai szerkesztő:
Szabó Béla

ISBN 963 472 918 5

Kiadó:
Debreceni Egyetem
Állam- és Jogtudományi Kar
Felelős kiadó: Szabó Béla, egyetemi tanár

A kiadásban közreműködött:

LÍCIUM-Art

Könyvkiadó- és Kereskedelmi Kft.
Felelős vezető: Ujvári Béla
Felelős szerkesztő: Szabó Tünde

TARTALOM

DÉKÁNI ELŐSZÓ	7
SZERKESZTŐI ELŐSZÓ	9
ÉLETE	11
SZAKIRODALMI PUBLIKÁCIÓINAK JEGYZÉKE	13
TANULMÁNYOK LOSS SÁNDORTÓL	
A jogbölcselet és a lélektan vonzaskörében: Pikler Gyula társadalom- és jogbölcselete (1995)	19
A szokásjog értelme és a hagyományok értéke: Komáság és reciprocitás négy őrségi faluban (1996)	33
A finn kaale cigányok közösségi joga, a „vérbosszú” modell (1999)	47
– A romákkal szembeni diszkrimináció Magyarországon (1999)	61
A „cigány per” (2001)	77
A törvény előtti egyenlőség elvének érvényesülése a büntetőeljárásban cigány és nem cigány terheltek esetén (2001)	91
<i>Romani Kris</i> a dél-békési oláh cigányoknál: Elmélet és gyakorlat (2001)	119
TANULMÁNYOK LOSS SÁNDOR EMLÉKÉRE	
– <i>Badó Attila</i> : Eugen Ehrlich és a jogszociológia	137
– <i>Bencze Mátyás – Zsirus Zsolt</i> : A bűnösség vélelme – a „Buktai-ügy” tanulságai	151
<i>Fleck Zoltán</i> : Mit ér egy bírósági döntés?	167
<i>Fónai Mihály</i> : Underclass és etnicitás: a tézis empirikus tesztelése	183
<i>Gyeküzky Tamás</i> : Törvény által homályosan	207
<i>H. Szilágyi István</i> : A Gyűrűk Ura: a mese és a bontakozó jogászai bölcsesség	223
<i>Pankucsi Márta</i> : A bűnmegelőzés néhány társadalomelméleti aspektusa	251
<i>Szabadfalvi József</i> : Gondolatok egy elhíresült vita jegyzőkönyve kapcsán	269
<i>P. Szabó Béla</i> : Jogösszehasonlítás – Debrecenben	285
<i>Szabó Miklós</i> : A jogászképzés társadalmi funkciójáról – húsz év múlva	307
<i>Vinnai Edina</i> : A cigányasszony esete a papokkal – avagy a per kultúra-kutatás a feljegyzések tükrében	329
FÉNYKÉPEK	341

GYEKICZKY TAMÁS*

Törvény által homályosan

„Mert most tükrök által homályosan látunk, akkor pedig színről színre...” (Pál első levelé a Korinthusiakhoz 13.)

2004 őszén, a Debreceni Egyetem joghallgatói által szervezett szakmai héten mutatták be azt a filmet, amelynek tanácsadója, szellemi atyja Loss Sándor volt. Amari Kris (A mi törvényünk) hirdette roma nyelvjárásban a cím, s a film bemutatta, miként oldja meg a roma kisebbség saját konfliktusait a hivatalos jogszolgáltatás igénybevétele nélkül. Sem hitük, sem törekvésük, sem bizodalomuk nem volt a szereplőknek ahhoz, hogy az állam bíróságait igénybe vegyék, de kötötte őket múltjuk is saját bírásokuk megszervezésében. A legitim jogállam illúziója porba hullt, hiszen kiderült: jelentős számú kisebbség elkerüli a jogállam intézményeit, ugyanakkor sikeresen működteti a megegyezés és a konfliktus-megoldás saját hagyományukból táplálkozó rendszerét. Mindez nagyon bonyolult társadalmi helyzetet alakított ki, igazi szociológusi feladat ennek értelmezése. Sándor elmesélte, a film forgatásán hetekig együtt lakott a szereplőkkel, így értette meg azok gondolkodását, így tudta feldolgozni érzelem- és értékvilágukat.

Loss Sándor kutatói és emberi magatartása előtt tisztelegve e kötetben szerettem volna feltárni jogi rendszerünk szegmentációját, a jogszolgáltatás társadalmi dimenzióit, továbbgondolva ezzel a filmben felvetett és élesre exponált problémákat. Az előkészületek közben azonban úgy döntöttem, a szociológusra és a kutató emberre emlékezve inkább egy történeti esettanulmányban mutatom be, miként működött a korábbi években a jogalkalmazás diszkriminációja. Tudom, ez a munka nem pótolhatja a fogalmi hálóban leírható elméleti elemzést, ám a hiányt számon tartva a következő oldalakon mégis megpróbálom megfogalmazni jogrendszerünk

* DR. GYEKICZKY TAMÁS

tanszékvezető egyetemi docens

Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Polgári Eljárásjogi Tanszék

egyik akut problémáját: a jog által teremtett egyenlőtlenségek társadalmi dimenzióit.

1. RÖVIDEN A KORRÓL, AMELYRŐL ÍRUNK

Visszanyúlunk az időbe, és olyan korban vesszük szemügyre a jogi rendszer működését, amelyről ma már tudjuk, nyílt és legitim politikai és jogi diszkriminációt valósított meg. Az ötvenes évek eleje, a sztálinizmus magyarországi kibontakozása, majd a rendszer represszív működését enyhíteni akaró politika évei ezek, 1951-1954 sorsfordító esztendei. A jogalkalmazás nyíltan vagy burkoltan a legitim diszkrimináció mezejére lépett. Az előbbit az osztályellenesség ellen folytatott tudatos büntető-politika, az utóbbit a munkajog, a polgári jog, és a polgári ítélezés képviselte. A büntetőpolitikában világos és egyértelmű volt az üzenet: akit a politikai hatalom önmaga számára veszélyesnek nyilvánított, azt fizikailag megsemmisíthette. A polgári ítélezés területén más volt a helyzet. Számos ellenségnek nyilvánított társadalmi csoportot el sem engedtek jutni a polgári per megindításának fázisába (kuláknak nyilvánított egyéni gazdák, kitelepítettek), sok esetben a peres eljárásban magában ítéltettek pereszítésre az állami vállalatokkal, mezőgazdasági szervezetekkel pereskedők. Mind a polgári anyagi jog (mai fogalmainkkal persze nem igazában értelmezhető a korabeli joganyag polgári jogként), mind a polgári eljárásjog kivette részét a magyar társadalompolitikai hatalom által megnevezett és a nevesítés mentén csoportokra osztott rétegeinek jogi diszkriminációjában.

Az 1952. évi III. Törvény (Pp) 130. §. (c) pont szerint, a keresetlevelet idézés kibocsátása nélkül el kell utasítani, ha a pert más hatósági eljárásnak kell megelőznie. E törvényi előírást megfelelően alkalmazva nem egy állami vállalat vagy szervezetet elleni perben utasították el idézés kibocsátása nélkül a keresetlevelet, mindván előbb államigazgatási vagy más (döntőbizottsági) egyeztetésnek van helye, a perlés csak ezután jogszerű.

Így jártak el a bíróságok az államhatalmi szervekkel (tanácsokkal) szembeni követelések esetében is. Természetesen csak akkor, ha a felperesnek volt bátorsága pert indítani az államhatalmi szerv ellen. A pártszervek (vagy az MDP) elleni perindítások szövege sem jöhettek, olyannyira, hogy nem találtunk még e perlési lehetőségre utaló nyomot sem a szakirodalomban vagy a levéltárakban.

1953-ban a Nagy Imre nevéhez kapcsolt reformfolyamat elindította a lavinát. A jogfosztott csoportok – kiemelve korábbi helyzetükből – érvényesíteni kívánták politikai jogaik kiegészítő szegmensét, vagyoni esetleg személyi jogaikat. Nem ritkán ezért a bíróságok előtt követelték vissza elveszett, elkobzott, vagy másnak kiadott vagyontárgyaikat, lakásukat. Állami vállalatok, szolgáltató szervezetek fizetési meghagyás kibocsátását kérték a számlát ki nem fizető MDP alapszervezetek, területi párbizottságok ellen, a szervezetekből kilépő tagok megtérítési kereseteket nyújtottak be volt szervezetük ellen. A politika rést nyitott a jogi diszkrimináció addig masszívnak mutakozó tömbjén, s a rés egyre tágult. A jogpolitika irányítóinak lépniük kellett, hiszen az egyre inkább magára találó társadalom egyre radikálisabban tágította a réseket.

A jogpolitikai – együtt az igazságügy apparátusával – két irányba lépett tovább. Két egymással össze nem egyeztethető irányba. Megróttá például a bíróságokat a szervezetek elleni perekben a szervezetet javára tanúsított elfogultság miatt, ezzel szinte egy időben rövidre zárta a pártszervezetek elleni perindítás lehetőségét. A jogalkalmazást irányító apparátus mindezek ellenére tanácstalan volt, mert nem kapott – és nem is kaphatott – egyértelmű eligazítást a politikai hatalomtól, mivel a politikai vezetés maga sem tudott mit kezdeni a szervezetek gyors – és nem várt – ütemű felbomlásával, illetve a korábban kulákká nyilvánított rétegek paraszti öntudatával.

A helyzet megoldásán dolgozva az egyik utasítás követte a másikat, az egyik jelentés után bekérték a következő tájékoztatót. Egymás után születtek ellentmondó rendelkezések, a valóságot mind inkább háttérbe szorító előterjesztések. A bíróságok vezetői politikailag fejletlennek ítélték meg azokat a bírákat, akik döntésük meghozatalában nem értékelték kelőképpen a felek osztályhelyzetét, ám azonnal felszólították ítélező társaikat arra, hogy szüntessék meg az állami vállalatok felé mutatott egyoldalú elfogultságot, ha a másik fél egy volt termelőszövetkezeti tag (pl. kártérítési perekben). A szabályozási deficit azonban nőttön nőtt, így 1954 novemberében joggal állapította meg egy jelentés: *„... olyan jelentős és átfogó jellegű kérdésekben nem történt még elvi állásfoglalás, mint a kitelepített személyek egyes igényei, a Sztálinváros területéről 1953. év tavaszán kiutasított dolgozók kártérítési igényeinek kérdése, valamint a helytelen kádervéleményekkel okozott károk*

*megtérítésének kérdése, holott ezekben az ügyekben mind a bíróságok, mind az érdekelt felek sürgetik a minisztérium állásfoglalását.*¹

A lecke adott volt, feladta a történelem: le kellett bontani mindazokat az akadályokat, gátakat, amelyek a polgári jogi igény érvé-nyesítése előtt tornyosultak. Ismerve a történéseket, nem árulunk el nagy titkot a mai olvasónak akkor, amikor azt mondjuk: mindez eleve kudarcra volt ítélve. Meg kell jegyeznünk, a kor szereplői nem számoltak a kudarc lehetőségével. Bízta abban, hogy lehetséges bizonyos cselekvési mezők tágitása, s optimizmusukat maga a politika táplálta. Mindezek ellenére a lehetőségek valósággá válását a korabeli történelem határozta meg, s mi írásunk következő oldalain csak azt tudjuk bemutatni, amit a történelem a kor szereplőinek megengedett.

2. CSOPORTOK ÉS HELYZETEK

A politikai rendszer ideológiájából szervesen következett a mindenre kiterjeszhető, mindenkit körébe vonható megnevezés: az osztályellenség fogalma. A fogalom, az elnevezés „demonikus”, behelyettesíthető, csoportképző fogalom. Tartalma változhatott, cserélődhetett, ám mindenki (individuumként vagy szűkebb társadalmi csoportjának tagjaként) magára ölthette a fogalom palástját. Meghatározhatatlansága állandó fenyegetettséget gerjesztett, alak nélküli absztrakciója általános felhasználhatósága előtt nyitotta meg az utat.

A klasszikus sztálinista időben elég volt az osztályellenség bélyegét rásütöni valakire, vagy valamilyen társadalmi csoportra, sorsa megpecsételődött. A büntető ítékezés területén ez években (életben) vált mérhetővé, ám a polgári ítékezés e fogalmat ritkán használta. Az ok egyszerű volt: az osztályellenség elleni jogi fellépés a büntetőjog területére tartozott. Más (behelyettesíthető) csoport neve a polgári ítékezés területén nem egyszer felbukkant, így a kulák (felperes – alperes), vagy a volt kizsákmányoló (gyáros, vagy bankár) elnevezés.

1954-ben a Legfelsőbb Bíróságra várt a feladat: meghatározni az osztályhelyzet jogi értékelését, különösen a büntető perekben, ott is a büntetés kiszabásának területén. Az LB fektette az ügyet, halogatta a döntést, de végül iránymutatást adott az alsóbb bíróságoknak.

¹ A polgári ítékezés helyzetét. Az IM Bírósági Főosztály vezetőjének jelentése. MOL M-KS – 276.f.96.cs. 34. öc. 1134/B-135/A.

Az alsóbb bíróságok közvetlenül az 1953-as kormányprogram után továbbra is az osztályellenség elleni harcot tekintették első számú feladatuknak. E harcban nemegyszer támogatást kaptak az Igazságügyi Minisztériumtól. Egy 1953-as jelentés szerint a Nagy Imre kormány új igazságügyi minisztere (Erdei Ferenc) a megyei bíróságok elnökeinek tartott értekezleten „kihangsúlyozta, hogy a szocialista törvényesség szellemében az eddig tapasztalt opportunistá és liberális ítélkezéssel ellentétben következetes, határozott s az eddiginél keményebb ítéletekkel kell biztosítani az osztályellenség minden támadásának visszaverését.”² Erdei kijelentése még a Nagy Imre-kormány sorsdöntő lépesei előtt született. 1954-ben a hasonló hangnemben fogalmazott osztályharcos fellépések gyakorisága csökkent.

Az osztályellenség elfedhette a konkrét csoportot, azaz mint általános fogalom magába olvaszthatta az ellenség különös (részleges) csoportjának nevét. A csoportmegnevezés absztrakciója kifejezetten előnyös volt akkor, amikor egy különös (konkrétan körülírható) csoport státuszának megítélése bizonytalanra vált, mivel az általános szintre felemelve lehetett lépni a különös csoport ellen. 1953 végén a kulák elnevezés tartalma vált bizonytalanra, így előtérbe került az ítéleti indokolásokban az osztályellenség kifejezés használata.

Az Igazságügyi Minisztérium a Békés megyei bíróságok munkáját értékelve rámutatott arra, hogy „az osztályhelyzet megállapításánál tapasztalt bizonytalankodás oka kétségtelenül a bírák politikai képzettségének hiánya miatt a kormányprogram meg nem értése. Különösen kirívó példa volt erre a gy.-i járásbírósg vezetőjének P. elvtársnak az állásfoglalása, aki, midőn megkérdeztük, hogy indokolt esetben a »kulák« szót miért nem használják az ítéletekben, azszal érvelt, hogy a kormányprogram után úgy gondolja, hogy ez a megjelölés helytelen, és ezért használják következetesen a nép ellensége osztályellenség stb. megjelölést a kulákokkal szemben.”³

Az osztályellenség, mint diszkriminálható csoportfogalom túlélt az 1953-1954-es reformok korát, sőt üres és behelyettesíthető tartalmának segítségével mélyen beívódott a polgári ítékezésbe. A kor szereplői ennek ellenére nem az osztályellenség meghatározásával voltak elfoglalva, hiszen a polgári pereket látható, társadalmi és gazdasági státuszukban behatárolható személyek és csoportok indították. A volt (vagy a keresetlevél beadásakor

² Beszámoló a kormány programnyilatkozata alapján tett igazságügyi miniszteri intézkedésekről és azt követőleg a bíróságok munkájában tapasztalt jelenségekről. MOL M - KS – 276.f.96.cs. 16. öc. 11/B.

³ Kollégiumi Beszámoló a békésmegyei bíróságok vizsgálatáról. IM. Bírósági Főosztály. MOL M-KS – 276.f.96.cs. 18/2. öc. 119.

annak számító) kulákok pert indítottak vagyonuk visszaszerzése iránt. Máskor ellenük léptek fel azok a magántermelő, volt tsz. tagok, akikkel valamilyen kérdésben jogvitába keveredtek. (pl. vitatott volt a föld használata) Az igazságügyi apparátus – különösen a politikai vezetése – e vitákban a pártatlanság és ügyfél egyenlőség elvét követte – nem egyszer szembefordulva az évekig heccelt ellenséges (és rendszerhű) közvéleménnyel. Erdei Ferenc igazságügyi miniszter az MDP KV Adminisztratív Osztálya Vezetőjének 1954. Február 17-én írt levelében nemcsak az ügyfél egyenlőségen alapuló ítélkezési gyakorlat követésére hívta fel a KV osztályvezetőjének figyelmét, hanem keményen bírálta a pártszervek bírósági ügyekbe történő beavatkozását.

„Az ny.-i megyei bíróság polgári fellebbviteli tanácsa egy vagyonjogi perben hozott határozatot, ami az alperes részére hátrányos kimenetelű volt. Az alperes a megyei bíróság döntése ellen a megyei pártbizottság adminisztratív osztály vezetőjéhez – X elvtárhoz – fordult panasszal. X elvtárs a megyei bíróság vezetőjét és az ítéletet hozó bírót áthívatta magához azgal, hogy az ügy iratait is vigyék magukkal. X elvtárs az iratok átnézése után azt a kijelentést tette – az alperes jelenlétében –, hogy megyei bíróság döntése az ügyben helytelen, a kormányprogrammal össze nem egyeztethető, mert a kásparaszt és a kulák felek közötti fennálló peres ügyben a bíróság a kulák javára hozott döntést...

Véleményem szerint X elvtársnak ez a magatartása mindenképpen helytelen, függetlenül attól, hogy az egyik fél kulák volt. Különösen helyteleníteni kell azt, hogy az egyik peres fél jelenlétében tett olyan kijelentést, hogy a bíróság helytelenül járt el és az alperesnek van igaza. Emellett azonban az ügy lelkiismeretes áttanulmányozása alapján azt kellett megállapítani, hogy a megyei bíróság fellebbviteli tanácsa a kérdéses ügyben helyesen hozott ítéletet. X elvtárs eljárása nézetem szerint sem a bírói függetlenséggel, sem különösen a pártbizottság tekintélyével nem egyeztethető össze. Éppen ezért javaslom, hogy az ügyet az Osztály is vizsgálja meg és ennek eredményéhez képest járjon el X elvtársal kapcsolatban.”⁴

A panaszok azonban csak jöttek és jöttek, hol a pártközpontból az Igazságügyi Minisztériumba, hol a területi szervektől a pártközpontba. A pereszes felek felhasználtak minden mozgatható kapcsolatot a bírói ítéletek ellen, s e támadások alapja nem egyszer a pernyertes felperes „osztályhelyezete”, pontosabban fogalmazva a felperes kulák státusza volt. Egy kulákkal szemben pert veszíteni – ez a szocialista igazságszolgáltatás végét jelentette sokak szemében. Az MDP Központi Vezetőségének címzett

⁴ Az igazságügyi miniszter levele Keleti Ferenc elvtársnak az MDP KV Adminisztratív Osztálya vezetőjének. MOI. M-KS – 276.f.96.cs. 35. öc. 236.

bejelentés (egy notórius feljelentő tollából) például a következőképpen fogalmazott: *„Hogy mennyire erős az ellenség ellenállása és támadása, azt misem bizonyítja jobban, mint a b.-i járásbíróság július 15.-én hozott véghatározata, mejben [sic!] megbünteti a dolgozó parasztot és támogatja a kulákokat. Ezt a tényt szeretném bővebben megírni, és megkérni a központi vezetőséget, hogy sürgősen vizsgálta meg ezen ügyet, mert túrhetetlen az, hogy a b. járásbíróság szárnya alá vegye a kulákokat és sárba tapossa a termelőszoövetkezeti tagokat, valamint a becsületes dolgozó embereket.”⁵*

A választ (amit nem ismerünk) a pártközpont küldte meg a panaszosnak, de előbb megkereste az Igazságügyi Minisztériumot. Az IM véleményéből kiderül, folyamatban lévő ügyről volt szó, mivel az első fokú ítéletet megfellebbezték. Az IM szerint a fellebbezés miatt intézkedést nem igényelt a panasz, azaz a minisztérium távol tartotta magát a bírósági eljárástól, s erre ösztönözte a pártközpontot. Ezzel párhuzamosan szakmailag elmarasztalta a járásbíróságot, kritikusan szétszedte annak ítéletét, ám a misztériumi véleményben fel sem merült a kulák – tsz. tag megkülönböztetése.

Az igazságügy-minisztériumhoz került más ügyekből rekonstruálható az igazságügy hivatalos álláspontja, ami nagyjából megegyezett az Erdei-levéiben leírtakkal. Az IM – kihasználva szervezeti irányító jogkörét – mindig bekérte a panaszolt ügy aktáját, szinte fellebbviteli bíróságként átvizsgálta a peranyagot, és csak ezután válaszolt a panaszosnak. Folyamatban lévő ügybe nem avatkozott be, de az általunk megismert iratok szerint soha nem kérdőjelezte meg a jogerős bírói ítéleteket sem. Pedig egyes jellegű ügyek kerültek át az IM-hez. Végrehajtási ügy, lakáscsere, termelőszoövetkezeti földhasználat, ingókiadás, állatkár.

Amíg a kulákkal szemben a „dolgozó paraszt” vagy/és termelőszoövetkezeti tag, addig a szövetkezetekkel szemben az állami vállalat élvezte az állami ideológia támogatását. A peres eljárásban mindez annyit jelentett, a termelőszoövetkezet perbeli pozíciója nem volt olyan erős, mint a vele szemben álló állami cégé. Mindezt az igazságügy irányítói 1954-ben meg akarták szüntetni, így egymást követték a belső utasítások, jelentések, és feljegyzések: *„A termelőszoövetkezeteknek számos jogvitája volt a szerződéses termelésből kifolyólag. Az ügyek nagy többségében kiderült, hogy a szerződések kötésénél a vállalatok megbízottai félrevezették a tsz. Vezetőket, más esetekben a pereknek a megtárgyalását az igazságügyi misztériumi utasítás állította le, míg végül MT határozat rendezte a szerződéses termelésből eredő igényeket... A termelőszoövetkezetek ellen indított*

⁵ K Község Tanácsának Végrehajtóbizottságától az M.D.P. Központi Vezetőségének. MOI. M-KS – 276. f. 96. cs. 34. öc. 44.

közületi perek megalapozottsága számos esetben hiányos. B. megyében ugyanis tömegesen indított a TŰZÉP központ a tsz-ek ellen pereket azon alapon, hogy a járási tanácsok mezőgazdasági osztálya által disponált különböző építési anyagokat a tsz. nem vette át. A perek tárgyalása során kiderült, hogy a tanácsi szervek a megyei terfelbontás során a tsz-ek vezetőségét nem kérdezték meg, a terfelbontást íróasztal mellől végezték, és ez a bürokratikus eljárás számos esetben járt azgal a következménnyel, hogy a bíróságok a tárgyaláson meg nem jelenő tsz-eket indokolatlanul elmarasztalták... Az Igazságügyi Minisztérium több polgári jogi per átvizsgálása során megállapította, hogy részben a tsz. vezetők jogi jártasságának hiánya, részben az adminisztráció felületessége miatt rendkívül komoly károk jelentkeznek az egész szövetkezeti tagság terhére... A termelőszövetkezetek jogi képviselőinek rendezése rendkívül sürgős⁶

Az adminisztráció gyorsan intézkedett, az igazságügyi miniszter és a földművelésügyi miniszter együttes utasításban rendezte a termelőszövetkezetek állandó jogi képviselőit. Az utasítás lehetőséget adott, hogy az ügyvédi munkaközösségek szerződés alapján (amelyet az utasítás melléklete tartalmazott), eljárjanak a termelőszövetkezet pereiben, sőt tartós megbízási szerződést kössenek (havi 30-80 Ft közötti összegért) a termelőszövetkezettel. Az utasítás a peres képviselő mellett megengedte a peres tanácsadást, kizárta viszont a termelőszövetkezet belső ügyeibe, termelési rendjébe való beavatkozást. („Minden ilyen cselekményt vagy ennek kísérletét fegyelmiel meg kell torolni.” – írta elő az utasítás.) Jogi képviselőt az ügyvédi kamara által kijelölt ügyvédi munkaközösség láthatott el, aki az illetékes járási tanácsok végrehajtó bizottságának mezőgazdasági osztálya közvetítésével szerződést kötött a termelőszövetkezettel. A termelőszövetkezetek természetesen megbízhattak egyes ügyekben közvetlenül is az ügyvédi munkaközösségeket, de az utasítás maga az állandó jogi képviselő szabályait fektette le. Az utasítás leszögezte: „... a termelőszövetkezetek állandó jogi képviselőinek az a célja, hogy a termelő-szövetkezeteket jogaik képviselőiben és kötelezettségeik teljesítésében támogassa és ezzel a törvényesség megszilárdítását ezen a téren is előmozdítsa. Erre való tekintettel a termelőszövetkezetek képviselőiben eljáró munkaközösségek, ezek vezetői, valamint az ügyek vitelére kijelölt ügyvédek kötelesek fokozott figyelmet fordítani a termelőszövetkezetek jogi képviselőinek ellátására, a szerződésben vállalt kötelezettségek és az ezzel kapcsolatos feladatok lelkiismeretes teljesítésére.”⁷

⁶ Feljegyzés a termelőszövetkezetek és tagjaikat érintő ügyekben folytatott bírói gyakorlat néhány kérdéséről. Budapest, 1954. február 9. MOI. M-KS – 276.f.96.cs. 17/2. öc. 172-173.

⁷ Az igazságügyi miniszter és a földművelésügyi miniszter együttes utasítása a termelőszövetkezetek állandó jogi képviseléről. MOL. M-KS – 276.f.96.cs. 35. öc. 86.

A termelőszövetkezetek peres pozíciójának kérdését számos irat az ügyfélegyenlőség kérdéskörébe sorolta be. Az ügyfélegyenlőség kérdése azért merülhetett fel ebben az időszakban olyan élesen, mert korábban vagy nem egyenlő mércével mértek a bírák, vagy olyan helyzetbe kerültek a felek, amely megfosztotta őket a perlés esélyétől. Mindkét helyzet súlyosan sértette az eljárásjog alapelveit. A termelőszövetkezetek esetében nemcsak eljárásjogi értelemben vett másodrendűségről volt szó. A termelőszövetkezeti forma, igaz szocialista tulajdoni formaként, ám mégis csak másodlagos volt a magasabb rendű állami tulajdon mögött. Alacsonyabb rendűségét a jog szolgai módon szabályozta, számos – egyébként gazdasági szervezetekre jellemző – tevékenységtől, jogok szerzésétől, jognyilatkozat megtételétől megfosztta e. Az már csak kiegészítő adalék, hogy a szövetkezet tagja is osztotta a jogfosztottság állapotát.

A kitelepítettek az eddig bemutatott csoportoktól eltérő helyzetben voltak. 1953-ig – a kitelepítések megszüntetéséig – szóba sem jött polgári pereskedésük, jogfosztottságuk azonban úgy volt teljes, hogy nyíltan soha nem tagadták meg tőlük a polgári per indításának lehetőségét. 1953-ban ezért minden további eljárásjogi rendelkezés nélkül a Perrendtartás általános felhatalmazása alapján polgári perek sorozatát indították vagyonuk visszaszerzéséért. Fellépésük alaposan meglepte a hatalom képviselőit.

„A kitelepítettek (és internáltak) jelentős számban indítottak különböző címen visszaigénylési pereket a bíróságok előtt. Ezek az igények többségükben ingóságok /bútorok, ruhák, használati tárgyak/ visszaadására vagy e helyett kártérítésre irányulnak, mégpedig vagy azok ellen a hatósági szervek ellen, amelyek az ingóságokat annak idején átvették, vagy olyanok ellen, akiknél ezek az ingóságok jelenleg akár hatósági intézkedés folytán, akár azért vannak, mert a kitelepített annak idején megőrzésre átadta vagy esetleg eladta. Indulnak továbbá perek az Ingatlankezelő Vállalat ellen azon a címen, hogy a kitelepítéskor átvett lakás a kitelepített öröklakása volt, a bér őt illeti, vagy ő fektetett bele a helyreállításkor jelentősebb összegeket. Indulnak továbbá perek azon a címen, hogy kitelepítettek munkabért – felmondási járandóságot – követelnek a vállalatoktól. Néhány esetben végül a volt kitelepítettek különböző büntető feljelentésekkel is kísérleteznek.

Az ilyen igényekkel szemben az Igazságügyi Minisztérium eddig a következő intézkedéseket tette:

a., utasította a bíróságokat, hogy ilyen visszaigénylési perek esetében a keresetet utasítsák el azon a címen, hogy itt hatósági intézkedésről volt szó, s az azzal kapcsolatban emelhető igények államigazgatási útra tartoznak. Véleményünk szerint azonban kívül esnek ezen a körön azok az esetek, amikor a kitelepített

megőrzésre, vagy használatra adta át ingóságait magánszemélynek, továbbá azok, amelyek az ellen irányulnak, aki bűncselekmény útján jutott az ingóságokhoz /ellopta/

b., a Legfelsőbb Bíróság május 12-én elvi döntést hoz, amelyben megállapítja, hogy az előbb említett igények nem tartoznak bírói útra,

c., a büntető feljelentéseket – a legfőbb ügyészség utasítása alapján – az ügyészségek az említett körben nem veszik figyelembe, illetőleg azok alapján büntető eljárást nem indítanak,

d., Gondoskodunk arról, hogy az ügyvédi kamarák tiltsák el az ügyvédeket az ilyen igények érvényesítésétől, illetve fegyelmi úton haladéktalanul járjanak el az ilyen ügyeket vállaló ügyvédek ellen.

Ezek az intézkedések azonban távolról sem elegendőek. Eldöntésre vár, hogy bizonyos méltányos esetekben az államigazgatási szervek adhatnak-e kártérítés címén bizonyos összegeket, a volt kitelepítettek részére annak az összegnek az erejéig, amely az értékesített vagyontárgyakból befolyt. Eldöntetlen kérdés, hogy mi történjék a mezőgazdasági ingatlan visszaigénylése iránti különböző kérelmekkel, amelyek a tanácsokhoz érkeztek? Nincsen eldöntve, hogy mi történjék a különböző munkajogi igényekkel, elsősorban a felmondási járandóság iránti igényekkel, valamint a munkakönyvben történt bejegyzések kijavításával.

Az állami szerveknél bizonytalanság van mind az előbb említett kérdéseket illetően, mind a lakásügyeket illetően is. Nyugtalanság van e miatt azoknál a dolgozóknál, akik hatósági intézkedés folytán jutottak bizonyos ingóságokhoz, illetőleg beköltöztek a kitelepítettek lakásaiba. Véleményem szerint mindezeket a kérdéseket a Politikai Bizottság elé kellene vinni.”⁸

Összefoglalva a leírtakat: az igazságügyi apparátus – felve a társadalmi nyomástól, és kihasználva a kitelepítések körül kialakított felemás jogi helyzetet – akkor akarta eljárási jogaitól megfosztani a kitelepítetteket, amikor éppen megszűntették társadalmi (anyagi jogi) jogfosztottságukat. Az a megjegyzés, miszerint a kitelepítettek igénye nem tartozik bírói útra, szabad utat engedett a Pp. 130. § (f) pontja alkalmazásának, amikor a keresetlevelet idézés kibocsátása nélkül azért lehetett elutasítani, mert „a felperes követelése időelőtti, vagy – az elévülés esetét ide nem értve – bírói úton nem érvényesíthető, illetőleg a keresettel érvényesített jog nyilvánvalóan alaptalan”. Hozzátesszük a felhívott Pp. szöveg utolsó mondatát az 1954-es módosítás iktatta be a törvénybe, a nyilvánvalóan alaptalan perlés – mint elutasítási ok – az eredeti

⁸ Jelentés a kitelepítettek által a bíróságok előtt támasztott igényekről. MOL M-KS – 276.f.96.cs. 34. öe. 274-275.

törvényszövegben nem szerepelt. A kitelepítettek keresetlevelét így már két címen is el lehetett utasítani, vagy azért mert államigazgatási útra tartozik ügyük, és a bírói út kizárt, vagy – 1954 augusztusától – azért mert az alaptalan.

A pártvezetés Adminisztratív Osztálya elégedetlen volt az IM jelentésével, és további eljárásjogi torlaszok emelését javasolta a politikai vezetésnek. Az osztály négy példányban készült szigorúan bizalmas Feljegyzése – amelyből egy példányt Farkas Mihály kapott meg – még az államigazgatási eljárásban juttatott kártérítést is megengedhetetlennek tartotta, így megróttá az IM előadóját. Másfelől az IM álláspont azon megengedő véleményét, hogy bizonyos esetekben mégis lehetséges a bírói út igénybevétele a következő érveléssel utasította el: „Tudvalévő, hogy a kitelepítésre kerültek közül igen sokan már előre szétoszották, rendszerint kisembereknek vagyontárgyaikat. A minisztérium felfogásának megfelelően ezek ellen a kisemberek ellen indíthatnak a volt kitelepítettek pert, melyet a bíróság le is tárgyalhat. Ilyen módon néhány volt burzsoá elem egy sor kisembert zaklathat és ehhez a bíróságok segítséget nyújtanak a minisztérium utasítása alapján... Ezt a kérdést az elmúlt napokban az Igazságügyi Minisztérium és a Legfelsőbb Bíróság vezetőivel megbeszéltem, melynek eredményeként ők ezt a gyakorlatot nem fogják folytatni.”⁹

A kitelepítetteknek a politikai vezetés szerint semmilyen kártérítés nem járt. Jogfosztottságuk további fenntartáshoz minden gátlás nélkül, cinikusan felhasználták az eljárásjog és igazságügyi szervezeti rendszer által kínált diszkriminációs rendelkezéseket. A szociológiai irodalomból tudjuk, a kitelepítettek sorsa örökre – 1989-ig – megpecsételődött, sohasem válhattak a társadalom egyenrangú tagjává.

1953-1954 fordulóján a perjogi problémák körébe bejelentkezett egy olyan peres fél, akinek korábban mindent szabad volt, mert felette állt a törvényeknek: a párt.

A gazdaság korabeli szervezeteinek nem a párttal, mint politikai alakulattal, hanem az MDP helyi szervezeteivel alakultak ki gazdasági, elszámolási vitái. Főként állami vállalatok voltak érintettek ezekben az ügyekben, akik – támaszkodva a kor ideológiájára, az állami tulajdon felsőbbrendűségére – egyenrangú peres félnek gondolták magukat az MDP helyi szervezeteivel. Perlési kedvük feltámadásában minden bizonnyal szerepet játszott az eljárásjog azon lehetősége is, miszerint a Perrendtartás nyíltan nem tiltotta meg a párt szervezeteinek alperesként történő perlését,

⁹ Feljegyzés. MDP KV Adminisztratív Osztály. MOL M-KS – 276.f.96.cs. 34. öe. 276.

vagy velük szemben a fizetési meghagyás kibocsátása iránti kérelem előterjesztését. A jog szigorú szabályai alapján a pártszervezetek (bár senki nem tudott pontosat jogi személyiségükről) éppolyan perelhető jogalanyok voltak, mint a társadalom természetes személyei.

A perindítás illetőleg a nem peres fizetési meghagyásos eljárás megindításának lehetősége azonban 1954 októberében véget ért. Az igazságügyi miniszter 56/1954. sz. titkos utasításában¹⁰ pontosan „leszabályozta” az eljárási rendet, gyakorlatilag megtiltotta a bíróságoknak az eljárások megindítását. A belső utasítás kiadmányának címzettjei között volt a Legfelsőbb Bíróság elnöke, a legfőbb ügyész, és annak helyettese, az illetékes főosztály és osztályok vezetői, tehát mindenki, aki a jogalkalmazásban vezető pozícióhoz jutott.

Az utasítás legelőször megállapította, hogy „a pártszervek politikai szerepével és tekintélyével nem egyeztethető össze, hogy alaptalan perek indításával, bíróságok elé idézéssel zaklatásnak legyenek kitéve.” A peres zaklatást maga az élet sem indokolta, mivel igaz, hogy „működésükkel kapcsolatban felmerülnek ugyan olyan gazdasági ügyek is, amelyekből kifolyóan követeléseket támaszthatnak valamely pártszervezettel szemben... de az indokolt követeléseket az arra illetékes pártszervek, ha erre a figyelmeiket megfelelően felhívják, idejében rendezik is.”¹¹ Akkor perelték a párt szervezeteket, amikor azoknak a velük szembeni követelésekről nem volt tudomásuk – fejtegeti az Erdei Ferenc aláírását viselő utasítás –, így fontos feladat a felesleges és a helytelen perek megakadályozása.

Az utasítás elmarasztalja a bíróságokat. „A bíróságok részéről helytelen az, hogy a pártszervezetek ellen beadott kereseteket, fizetési meghagyás iránti kérelmeket előzetesen alaposan nem vizsgálják meg, hanem minden további nélkül kitűzik a tárgyalást, kibocsátják a fizetési meghagyást. Az ilyen ügyekben legtöbbször nem is kerül sor tárgyalásra, mert a vitás ügyek rendszerint perenkívüli rendezést nyernek, ami igazolja azt, hogy teljesen indokolatlan volt a per megindítása és a tárgyalás kitűzése, illetve a fizetési meghagyás kibocsátása.”¹²

A vidéki bíróságok azonban még „e hibájukat tetézve... a hozzájuk benyújtott keresetleveleket és fizetési meghagyás iránti kérelmeket, amelyekben alperesként az MDP valamelyik szervezete volt érintve, a Pp. 30. §. (2) bekezdésére hivatkozással a

¹⁰ Az igazságügyi miniszter 56/1954. sz. utasítása a pártszervek elleni peres ügyekben való eljárásról. MOL M-KS – 276.f. 96.cs. 35. öc. 19/A-20/A. Az utasítás kelte 1954. október 7. Ekkor már a Pp. módosító rendelkezései hatályba léptek, így a már a keresetlevél idézés kibocsátása nélküli elutasításának új szabályai (vö. alaptalannak mutató perlés) is.

¹¹ Uo., 19/A.

¹² Uo. 19/B.

fővárosi bíróságokhoz tették át azon a címen, hogy a jogi személy általános illetékességét a központi szerv székhelye határozza meg... Ez azt eredményezte, hogy a központi pártszerveket indokolatlanul zaklatták egyes vidéki szervezetek gazdasági ügyintézéséből felmerült, legtöbbször csekély jelentőségű olyan perekkel, amelyek helyes ügyintézése mellett peres eljárás nélkül, helyileg rendezhetőek lettek volna.”¹³

E téves jogalkalmazási gyakorlaton az utasítás a következőképpen változtatott:

„1. Ha a bírósághoz valamely pártszervezettel szembeni keresetlevelet, vagy fizetési meghagyás iránti kérelmet nyújtanak be, a tanács elnöke az idézés illetve a fizetési meghagyás kibocsátása előtt köteles a felperestől (kérelmezőtől) beszerezni azokat az adatokat, amelyek alapján elbírálható, hogy a követelés alaposnak mutatkozik-e avagy sem. Ha az előzetes megvizsgálás alapján a Pp. 130.§, illetve 316. § értelmében intézkedés látszik indokoltnak, a keresetlevelet, fizetési meghagyás iránti kérelmet el kell utasítani.

2. Ha az előzetes megvizsgálás alapján a keresetlevél /kérelem/ elutasításának nincs helye, a járásbíróság (városi, városi kerületi bíróság) elnöke, illetve a megyei (fővárosi) bíróság tanácsvezetője forduljon a megyei (fővárosi) bíróság elnökéhez az ügynek a megyei pártbizottsággal való rendezése érdekében. A megyei (fővárosi) bírósági elnök – arra való tekintet nélkül, hogy községi, járási, vagy megyei pártszervezetet érintő ügyről van-e szó – minden esetben a megyei (fővárosi) pártbizottsággal lépjen érintkezésbe, az ügy perenkívüli rendezése érdekében.

3. Ha a megyei (fővárosi) bírósági elnök olyan esetben, amikor a felperesi követelés alaposnak mutatkozik, az ügy rendezését a megyei (fővárosi) Pártbizottság útján nem tudná megoldani, az ügyben tegyen hozzám jelentést, a központi pártszervek útján való rendezés kieszközölése végett.

4. Ha a megyei /fővárosi/ bíróság elnöke a pártbizottsággal folytatott megbeszélése alapján indokoltnak tartja, hogy a bíróság határozatot hozzon az alaptalannak mutató vagy perben tisztázást kívánó ügyben, ez esetben a tárgyalást ki kell tűzni.

5. A jövőben mellőzni kell a Pp. 30. § (2) bekezdésében foglalt illetékességi szabályok alkalmazását, pártszervek ellen indított perekben, és a Pp. 30. § (1) bekezdésben foglalt szabályokat kell alkalmazni oly módon, hogy községi, járási, vagy megyei pártszerveket érintő perekben a képviselőre hivatott illetékes megyei pártbizottság székhelye szerint illetékes bíróság járjon el, és a keresetlevelet, illetve fizetési meghagyást a megyei pártbizottság részére kell kézbesíteni.”¹⁴

¹³ Uo. 19/B.

¹⁴ Uo. 20/A.

A miniszteri utasítás önálló perjogot teremtett a pártszervek elleni eljárásokban, felülírva az eljárás megindításának szabályait. Nem térünk ki arra, hogy egy miniszteri utasítás miképpen semmisítheti meg a törvényi rendelkezéseket, és arra sem, milyen felhatalmazással ír elő konkrét ügyekben bírósági ügyintézési rendet a minisztérium. E kérdések csak egy jogállamban, esetleg a szocializmus későbbi korszakában értelmes kérdések, a korai szocializmusban értelmezhetetlenek. A kor – figyeljünk a dátumra, mivel 1954-et írunk – gondolkodása természetesnek tartotta a politikai és a jogalkalmazási szervezet egybefonódását, sőt azt is, hogy peres fél (alperes) maga vegyen részt a per elkerülését, megszüntetését jelentő politikai és bírósági egyezkedésben. 1954-ben a párt szervezetei a polgári per megindításának szempontjából nézve „érinthetetlenek”, felette álltak a polgári eljárásjog (és a jogrendszer) normáinak. Nem küszöbölte ki a kor a zárványt, nem tette egyenlővé a peres felekkel a pártszervezeteket, erre 1990-ig várni kellett. Addig győzött a politikum a jog felett, évekre beépítve az eljárásjog épületébe a társadalmi – hatalmi egyenlőtlenségek kövé dermedt maradványát.

3. BEFEJEZÉS HELYETT

Elkanyarodtunk, vagy távol kerültünk a 2004 őszén bemutatott Amari Kristólt? Az olvasóra bízunk a választ. A jogállami jogrendszerünk, amely fiatal, törekény és lokális, nem pusztán új szegmenseket takar el, hanem magával hozta a szocialista idők feloldatlan zárványait, átörökítette korábbi világunk diszkriminációinak rejtett áramlatait. A jogállami gondolkodás értékeit magának valló közgondolkodó, gyakorló jogász, kutató, vagy értelmiségi számára nem abban rejlik a probléma lényege, hogy ma már nincs kulák, nincs osztályellenesség, s így megszűntek a nyílt egyenlőtlenségek, hanem abban, hogy a diszkrimináció beleivódott a magyar jogrendszerbe. Gyökerei mélyre nyúlnak, léte szinte természetessé vált. Abban az időben pedig, amikor felszámolásnak legelső kísérlete megkezdődött (1953-1954), a nyílt politikai ellenállás, a szervezeti szokásrendszer nem tette lehetővé e rossz hagyomány eltávolítását. Sőt. Számos vonásában még erősebben, erőre kapva, megújulva élt tovább. A forradalom utáni megtorlás aztán hosszú évekre hibernálta nemhogy a válaszok megadását, hanem még a kérdések felvetését is.

Nem természetes-e, ha egy ilyen jogi történet után, ha egy ilyen módon átpolitizált, nyíltan támogatott diszkriminatív rendszerben a társadalom bizalmatlanná vált a jogalkalmazás és jogszolgáltatás működésével szemben? Csodálható-e ha önálló utakat keresnek bizonyos csoportok (egyének, vagy szervezetek) problémáik, konfliktusaik megoldására? Kérdéseink a levegőben lógnak, az olvasóra hagyjuk megoldását. Reméljük azonban, e kérdések megválaszolásához a történeti út egy állomásának bemutatása mégis közelebb vitte olvasónkat.¹⁵

¹⁵ A levéltéri jelzetek magyarázata példával:

MOL M-KS-276.f. 96.cs.34.öc.67.

MOL = Magyar Országos Levéltár

M-KS-276.f. = MDP központi szervei

96.cs. = Adminisztratív Osztály iratai

öc. = örzési egység (dosszié)

67. = oldalszám